

ÜHISKONNAÕPETUS

ÕPPEAINE KIRJELDUS:

Ühiskonnaõpetusel on tähtis koht õpilaste sotsiaalse kompetentsuse kujunemises. Ühiskonnaõpetus aitab õpilasel arendada ettevõtlikkust ning kujuneda ennast teostavaks, kaasinimesi arvestavaks, sotsiaalselt pädevaks ja toimetulevaks ühiskonnaliikmeks. Ühiskonnaõpetuse tunnis omandatud teadmised, oskused ja hoiakud seostuvad tihedalt teistes õppeainetes (ajaloos, geograafias, inimeseõpetuses jt) õpituga, olles aluseks elukestvatele õppele. Põhikooli ühiskonnaõpetus käsitleb kõige üldisemal kujul **ühiskonna toimimist, kodaniku seoseid ühiskonna põhivaldkondadega (majanduse, poliitika ja õigusega), ent ka suhteid erinevate sotsiaalsete rühmadega**. Kodanikuna mõistetakse demokraatliku ühiskonna liiget, kes suhtleb ühiskonna institutsioonidega, lähtudes oma huvidest ja võimalustest.

Ühiskonnaõpetusel on tähtis koht õpilaste väärtushinnangute ja hoiakute kujunemises, sh ettevõtlikkus, seaduste austamine, töökus, sooline võrdõiguslikkus, vabadus, kodanikualgatus, sotsiaalne õiglus ja kodanike võrdne kohtlemine, inimõiguste austamine, mõistev suhtumine erinevustesse, tauniv suhtumine eelarvamustesse, säästlik suhtumine keskkonda, lugupidav suhtumine teiste rahvaste ja maade kultuuritraditsioonidesse ning soov neid tundma õppida; oma maa kultuuripärandi väärtustamine; teadvustamine, et kõikide maailma riikide elatustase ei ole võrdne ja maailmas on palju vaesust ning paljude inimeste materiaalne heaolu on võimalikuks saanud looduse ja tuleviku arvelt jne.

Ühiskonnaõpetuse eesmärk on praktiliste ülesannete, probleemide analüüsimise ja ainealaste põhimõistete omandamise kaudu saada tervikpilt ühiskonna toimimisest. Tähtsal kohal on igapäevaeluga seonduvate probleemide lahendamine ning asjatundlike otsuste tegemise oskuste kujunemine, mis aitab õpilasel ühiskonnas toime tulla. Nii kujuneb õpilasel tervikpilt ühiskonnast, kus teadvustatakse inimtegevuse ja looduse vastastikust mõju ning väärtustatakse jätkusuutlikku eluviisi.

I kooliastmes on ühiskonnaõpetuse teemad lõimitud inimeseõpetuse ainekavva. II ja III kooliastmes õpitakse ühiskonnaõpetust eraldi aina. II kooliastmes tutvub õpilane oma lähiümbruse sotsiaalsete suhete süsteemiga, keskendudes sotsiaalselt erinevate isiksuste ja rühmade koeksisteerimisele. Käsitelu keskmes on inimesed meie ümber, kool ning õpilase kodukoht.

III kooliastmes käsitletakse riiklike institutsioonide funktsioone ja toimimispõhimõtteid. Riigivalitsemisega tutvudes käsitletakse põhiseaduslikke institutsioone. Oluline on pöörata tähelepanu kodanikuõigustele ning poliitika avaldumisele igapäevaelus.

Majandusteemade käsitlemine III kooliastmes keskendub isiklikule majandamisele, ettevõtlusele, riigi majanduse reguleerimisele ja turumajanduse sotsiaalsetele mõjudele. Ainet käsitletakse võimalikult igapäevaeluga seostatult.

Õppeprotsessis on oluline koht uurimuslikel õpivõtetel, mille toel omandavad õpilased probleemide seadmise, hüpoteeside sõnastamise, töö kavandamise ja korraldamise, kriitilise mõtlemise ning tulemuste tõlgendamise ja esitamise oskused, esitades materjale nii suuliselt kui ka kirjalikult ning kasutades näitlikustamiseks mitmesuguseid visuaalseid vorme ja võimaluse korral rakendatakse seda praktikas, nt demokraatia koolis, kodanikualgatus, vabatahtlik tegevus kodukohas jm.

Aktiivseks kodanikuks olemine tähendab kodanike kaasatust laiemalt, mitte ainult hääletamist valimistel. See avardab ka ühiskonnaõpetuse praktilise õppe võimalusi noorte jaoks, kes pole veel hääleõiguslikud (nt õpilaste võimekuse piires koolielu korraldamises, tarbijahariduses, kodanikualgatuses). **Aine eesmärk on kujundada aktiivseid ja vastutustundlikke kodanikke.**

II KOOLIASTE

TEADMISED, OSKUSED JA HOIAKUD

1. Teab kodukohas tegutsevaid kodanikuühendusi ja -algatusi.
2. Teab lapse õigusi ja olulisemaid inimõigusi.
3. Teab, et kõik inimesed on seaduse ees võrdsed ja peavad seadusi täitma.
4. Mõistab, kuidas demokraatia põhimõtted saavad toimida koolis; toetab oma käitumise ja osalemisega koolidemokraatiat.
5. Teab Eesti riigi juhtimisega seotud põhiseaduslikke institutsioone ja olulisemaid ametikohti.
6. Eristab fakti arvamusest, teab, mis tunnuste alusel hinnata allikate usaldusväärsust.
7. Teab, et autoriõigused on kaitstud seadusega ja autorile tuleb viidata.
8. Teab, et inimesed on erineva kultuuritaustaga, saab aru, kui kedagi kultuurilise erinevuse tõttu diskrimineeritakse ja otsib vajaduse korral abi.
9. Teab, et iga inimene on käitumise, hoiakute ja panusega kultuurikandja ja -looja.
10. Tunneb tervise- ja turvariske, oskab vältida ohtusid ja teab, kust abi otsida, kasutab turvaliselt dokumente ja pangakaarti.
11. Oskab oma aega ja raha planeerida, võimeid ja võimalusi arvestada.
12. Käitub teadliku tarbijana.

6. kl

Teema: DEMOKRAATIA PÕHIMÕTTED JA SELLE TOIMIMINE

Teema olulisus: Õppija mõistab, et ühiskond on terviklik süsteem, kus erinevad osapooled mõjutavad ning samas sõltuvad teineteisest. Õpilane saab esmased teadmised ja kogemused demokraatias osalejana ning kogukonna (klassi, kooli ja kodukoha) liikmena.

Õpitulemused:

Õpilane:

- Teab kodukohas tegutsevaid kodanikuühendusi ja -algatusi.
- Loetleb kodukohas lahendamist vajavaid probleeme ja pakub neile lahendusi.
- Leiab eakohaseid võimalusi eneseteostuseks kogukonna liikmena.
- Osaleb oma klassi otsustusprotsessides demokraatia põhimõtteid arvestades.
- Nimetab lapse õigusi ja olulisemaid inimõigusi ning selgitab nende olulisust.
- Teab, et kõik inimesed on seaduse ees võrdsed ja peavad seadusi täitma.
- Kirjeldab, kuidas demokraatia põhimõtted saavad toimida koolis; toetab oma käitumise ja osalemisega koolidemokraatiat.

Õppesisu, õppija tegevused :

Demokraatia klassis, koolis ja kogukonnas.

KOV esindajaga kohtumine ja/või KOV külastus. Õpilased saavad teha ettepanekuid kodukohas vajalikest muudatustest või algatustest.

Kooli sisekord (kodukord). Õpilased saavad teha ettepanekuid koolielu parandamiseks. Õpilasesindusse kandideerimine

Laste õigused ja kohustused. Peamised inimõigused ja kohustused. Sõnavabadus ja selle põhimõtted.

Õiguste, kohustuste ja vastutuse tasakaal. Posteri koostamine

Põhiseaduslikud institutsioonid: Riigikogu, valitsus, kohtud. Kuidas Eesti Vabariiki valitsetakse? Eesti Vabariigi president.

Seadused. Põhiseaduse ja Riigi Teatajaga tutvumine.

- Teab Eesti riigi juhtimisega seotud põhiseaduslikke institutsioone ja olulisemaid ametikohti.

Põhimõisted: demokraatia, kohalik omavalitsus, seadus, vabatahtlik tegevus, kodanikuühendus.

Peamised põhiseaduslikud institutsioonid ja nende funktsioonid, õpilasmavalitsus, õpilaste osalemine koolielu korraldamises ja õpilasesinduses.

Teema: KULTUUR

Teema olulisus: Õppija mõistab, et inimesed on erineva kultuuritaustaga, saab aru, kui kedagi kultuurilise erinevuse tõttu diskrimineeritakse ja otsib vajaduse korral abi. Teab, et iga inimene on käitumise, hoiakute ja panusega kultuurikandja ja -looja.

Õpitulemused:

Õppesisu, õppija tegevused :

Õpilane:

- teab, et inimesed on erineva kultuuritaustaga, saab aru, kui kedagi kultuurilise erinevuse tõttu diskrimineeritakse ja otsib vajaduse korral abi.
- teab, et iga inimene on käitumise, hoiakute ja panusega kultuurikandja ja -looja.

Kultuur, religioon, võrdõiguslikkus ja sallivus. Maailma suurimad usundid, nende võrdlemine.

Eestis ja õpilase klassis, koolis ja kodukohas elavad rahvarühmad (sotsiaalsed, rahvuslikud, religioossed jm),

Sooline võrdõiguslikkus.

Pere ja suguvõsa, kogukond.

Põhimõisted: kultuur, võrdõiguslikkus, sallivus

Teema: PLANEERIMINE JA TARBIMINE

Teema olulisus: Õppija teab, kuidas planeerida vastutustundlikult oma rahaasju. Mõistab, millised ohud võivad kaasneda laenamise või investeerimisega. Oskab koostada oma kuludest/tuludest lähtuvat eelarvet seostades seda aruka tarbimisega.

Õpitulemused:	Õppesisu, õppija tegevused:
<p>Õpilane:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Tunneb tervise- ja turvariske, oskab vältida ohtusid ja teab, kust abi otsida, kasutab turvaliselt dokumente ja pangakaarti. ● Oskab oma aega ja raha planeerida, võimeid ja võimalusi arvestada. ● Käitub teadliku tarbijana. ● Toob näiteid erinevatest seaduslikest rahateenimise võimalustest. ● Koostab eelarve etteantud piirides; ● Kirjeldab säästmise võimalusi igapäevaelus, toob näiteid. 	<p>Aja ja kulutuste planeerimine ning raha kasutamine, laenamine ja säästmine. Endale sihi seadmine raha kogumine ja/või säästmine enda seatud eesmärgi jaoks (nt jalgratas, tahvelarvuti, laagritasu, annetus jne). Õpilane toob ka välja, kas ta vajab või tahab antud eset/elamust vms. Seejärel detailse plaani paika panemine - kust on võimalik raha teenida või kokku hoida - millised oleksid variandid ja alternatiivid, kui kaua läheb antud eesmärgi saavutamiseks jne. Pidada logi ja teha kokkulepitud perioodi (nt 4 nädalat) ülevaade ja eakohane analüüs protsessist</p> <p>Elukutsed – teadmised ja oskused. Elukestev õpe. Elukutsed ja ettevõtted kodukohas.</p> <p>Teadlik, säästev tarbimine. Töökultuur ja tööetika. Kohaliku õpilasmaleva, omavalituse poolt pakutavate suvetööde jms tutvumine. Tarbimise mõju loodusele. Õpilased uurivad ühe igapäevase eseme või toiduaine (nt šokolaad, teksad vms) tarneahelat ning toovad välja selle mõju keskkonnale ning ka alternatiivid, kuidas negatiivset keskkonnamõju vähendada.</p>
<p>Põhimõisted: eelarve, tulud ja kulud, säästmine, teadlik tarbija</p>	

9. klass

1. Teema: MEEDIA kuidas toimida infopaljususe kontekstis.

Põhifookus: professionaalse ajakirjanduse eristamine muust meediast.

Teema olulisus:

Õppija teab ajakirjanduse rolli (informeerimine, tähelepanu juhtimine probleemidele, meelelahutus jm) ja vastutust avaliku arvamuse kujundamisel ühiskonnas. Oskab vahet teha erinevat tüüpi meediasisul (professionaalne ajakirjandus versus “näiline ajakirjandus” (huvirühmade meedia, sotsiaalmeedia jms), süvavõltsingu kasutamine.

Õpitulemused:

Õppesisu, õppija tegevused:

Õpilane

- oskab allikatest leida asjakohast infot oma arvamuse kujundamiseks;
- tunneb ära valeuudise ja propaganda ja teab, miks need võivad olla ohtlikud;
- mõistab koostöövõimaluste otsimise vajalikkust erimeelsuste puhul;
- märkab diskrimineerimist ja oskab analüüsida konkreetset juhtumit ning pakkuda välja lahendusi;
- toob näiteid stereotüüpide, vaenukõne ja sallimatuse kohta ning mõistab nende ohtu ühiskonnale;
- Hindab infoallikaid kriitiliselt ja kujundab oma arvamuse

Raamatukogu, internet.

Ajakirjanduse roll ühiskonnas: informeerimine, tähelepanu juhtimine probleemidele, avaliku arvamuse kujundamine, meelelahutus jne.

Kommunikatsioonieetika, avaliku ja eraelu piir.

Turunduskommunikatsiooni funktsioon ja liigid: valimisreklaam, sotsiaalreklaam, kommertsreklaam jne.

Autoriõigused ja -vastutus, teoste kasutamine: viitamine, tsiteerimine, üles- ja allalaadimine. Plagieerimine.

Põhimõisted: avalik-õiguslik meedia, erameedia, ajakirjandus, massikommunikatsioon, meedia, arvamusiider, meediavabadus, propaganda, polariseerumine, kollane ajakirjandus

2. Teema: ÜHISKONNA INSTITUTSIONAALNE STRUKTUUR: kuidas avaliku sektori, äri-(era)sektori ja kolmanda sektori/vabakonna koostöös tagatakse hästi toimiv ühiskond.

Teema olulisus: Õppija mõistab, et ühiskond on terviklik süsteem, kus erinevad osapooled mõjutavad ning samas sõltuvad teineteisest. Oskab tuua näiteid sektorite tegevusest ja koostööst ühiskonnas ning üksikisikute kokkupuudetest ja/või võimalusest osaleda avaliku sektori, erasektori ja vabakonna tegevuses.

Õpitulemused:	Õppesisu, õppija tegevused:
<p>Õpilane:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● teeb vahet riigi-, era- ja kodanikusektoril, toob näiteid nende tegevusest ja koostööst ühiskonnas ja üksikisikute kokkupuudetest ja/või võimalusest osaleda riigi-, era- ja kodanikusektoris; ● mõistab ühiskonnasektorite spetsiifikat ja rolli ühiskonnas. 	<p>Avalik sektor ja selle institutsioonid (riigiasutused, kohalik omavalitsus, avalik-õiguslikud asutused). Erasektor kui kasumile suunatud sektor. Kolmas sektor kui mittetulundussektor. Sihtasutused, heategevus, vabatahtlik töö, kodanikualgatused</p> <p>Mini-ettekande koostamine kaaslastele - intervjuu lähedasega, et välja selgitada, millises sektoris intervjuueeritav on tegev ning mis on tema tööülesanded ja mis on selle organisatsiooni eesmärgid.</p> <p>Töö allikatega - meediast näidete otsimine erinevates sektorites tegutsevate inimeste ja organisatsioonide tegemiste kohta. Allikate põhjal saab kokku panna ka kas interaktiivse/füüsilise postri, kus on esitatud nii sektori iseloomustus kui ka elulised näited.</p>
<p>Põhimõisted: ühiskond, avalik sektor, riigiasutus, avalik-õiguslik asutus, era-(äri)sektor, eraettevõtte, kolmas sektor, mittetulundusorganisatsioon, vabakond.</p>	

3. Teema: ÜHISKONNA SOTSIAALNE STRUKTUUR: mõistmine, et ühiskond on mitmekesine, sh ebavõrdne.

1. Põhifookus: Sotsiaalsete rühmade määratlemine

Teema olulisus: Õppija mõistab, et ühiskond koosneb mitmetest vastanduvate huvidega rühmadest nt iga; sugu; tervises seisund; elukoht; kultuuriline, religioosne ja rahvuslik identiteet jm. Oskab analüüsida peamisi rahvastikunäitajaid ning mõistab, milliseid järeldusi on nende andmete alusel võimalik ühiskonna kohta langetada või milliseid tulevikuprognose teha. Teab, kuidas kaasaja ühiskondi mõjutab ränne ning milles erinevad/sarnanevad kodaniku õigused ja kohustused mittekodaniku õigustest ja kohustustest. Oskab avaldada põhjendatud arvamust teemal, kes on hea kodanik ning kuidas selleks saada.

Õpitulemused:	Õppesisu, õppija tegevused:
<ul style="list-style-type: none"> ● teab võimalusi, kuidas nii kodanikud kui ka mittekodanikud saavad mõjutada ühiskonna toimimist; ● oskab kasutada allikaid õppetöös, viitab ja tsiteerib nõuetekohaselt; ● toob näiteid oma õigustest ja kohustustest ühiskonnas, selgitades õiguste ja kohustuste omavahelisi seoseid; ● loetleb demokraatliku ühiskonna tunnuseid, selgitab, mille poolest erinevad demokraatlik ühiskond ja diktatuur; ● märkab kultuuride ja sotsiaalsete rühmade mitmekesisust, diskrimineerimist, sekkub oma võimaluste kohaselt. ● toob näiteid stereotüüpide, vaenukõne ja sallimatuse kohta ning mõistab nende ohtu ühiskonnale. 	<p>Eesti ja Euroopa rahvastik. <u>9.kl</u> (rahvaloendus, rahvastikuregister, sündimus, suremus, loomulik iive, rahvastikupüramiid, rahvastiku vananemine, ränne, sisseränne, väljaränne, riigisisene ränne, pendelränne, pagulased, rahvuslik koosseis)</p> <p>Töö rahvastikuandmetega: Statistikaameti lehelt tutvuda:</p> <ol style="list-style-type: none"> a. <u>rahvaloendus 2021 andmetega</u> ning lasta koostada rühmadel esitlus, mis tutvustaks Eesti rahvastikku ja ühiskonda läbi paari aspekti ; ja/või b. <u>rahvastikupüramiidiga</u> ning lasta koostada andmeanalüüs, mis võrdleks aastaid 20.saj I poolest ja II poolest ning 21. sajandi alust. <p>Töö põhiseadusega: kodaniku kohustused ja õigused versus igaiühe õigused ja kohustused</p> <p>Mondo <u>Rändekooli materjalide</u> toel tutvustada rände mõju üksik isikule, sihtriigile ja lähteriigile.</p>

Põhimõisted: rahvastikunäitaja, demograafia, migratsioon, immigrant/sisserändaja, kodanik, topeltkodakondsus, varjupaigataotleja, iive, leibkond.

2. Põhifookus: Erinevate sotsiaalsete rühmade sidus kooseksisteerimine

Teema olulisus: Õppija mõistab, miks on hästi toimiva ühiskonna jaoks oluline arvestada inimeste erisustega. Kuidas nii avalik-, era- kui ka kolmas sektor saab kaasa aidata sotsiaalselt õiglasema ühiskonna loomisele, et vähendada sotsiaalset tõrjutust ja sellest tulenevaid probleeme. Teab, milline tähtsus on identiteedil inimese elus ning kuidas ühiskond mõjutab selle kujunemist. Mõistab koostöövõimaluste otsimise vajalikkust kultuuriliste/maailmavaateliste (poliitiliste) erimeelsuste puhul. Õppes pööratakse rõhku järgmistele väärtuste arendamisele: sallivus, õiguspõhisus, solidaarsus, vastutustundlikkus ja sooline võrdõiguslikkus.

Õpitulemused:

Õpilane

- oskab läbi näidete toomise selgitada soorollide ja soostereotüüpsete hoiakute mõju inimese valikutele ja võimalustele;
- võrdleb tõekspidamisi, tavasid ja praktikaid erinevate kultuuride ja subkultuuride näitel;
- mõistab koostöövõimaluste otsimise vajalikkust kultuuriliste erimeelsuste puhul;
- märkab diskrimineerimist ja oskab analüüsida konkreetset juhtumit ning pakkuda välja lahendusi;
- selgitab, miks on oluline tunda kultuuripärandit;
- toob näiteid kultuurilaenude ja -mõjutuste kohta eesti kultuuris;

Õppesisu, õppija tegevused:

Sotsiaalsed rühmad ühiskonnas: soolised, ealised, rahvuslikud, usulised, varanduslikud, regionaalsed jm.

Sotsiaalne kihistumine ja selle põhjused. Sotsiaalne sidusus. Sotsiaalne tõrjutus. Töö allikatega, põhjus-tagajärg seoste sõnastamine.

Sotsiaalne õiglus ja võrdõiguslikkus. Solidaarsus. Väärtused ja identiteedid.

Mitmekultuuriline ühiskond ja selle võimalused ning probleemid.

- mõistab identiteedi määratlust, selgitab näidete varal, mis on sotsiaalne, kultuuriline- ja rahvuslik identiteet ning mitmikidentiteet;
- märkab kultuuride ja sotsiaalsete rühmade mitmekesisust, diskrimineerimist, sekkub oma võimaluste kohaselt.

Põhimõisted: sotsiaalne struktuur, sotsiaalne sidusus, sotsiaalne kihistus, sotsiaalne kaasatus tõrjutus, iive, leibkond, pluralistlik ühiskond, ühiskondlik ebavõrdsus (ja võrdõiguslikkus vs võrdvärsus).

4. Teema: ÜHISKONNALIIKMETE ÕIGUSED (õigused vs kohustused)

Põhifookus: inimeste õiguste ja kohustuste tundmine (perekonnaliikme rollist lähtuvalt)

Teema olulisus: Õppija mõistab, millised on tema kui lapse õigused ja kohustused, millised kohustused ja õigused on tema vanematel. Oskab selgitada ja põhjendada, milliste õiguste ja vabaduste kaitse peab olema ühiskonna kõrgendatud tähelepanu all. Arutletakse, tulenevalt oma rollist perekonnas, vastutuse võtmise olulisuse üle ning selle üle, kuidas noorukiea õigused ja vastutus erineb väikelapse või täiskasvanu omadest. Õppija selgitab õiguste ja kohustuste omavahelisi seoseid. Õppes pööratakse rõhku järgmiste väärtuste kujundamisele: hoolivus, aukartus elu vastu, õiglus, inimväärikus, lugupidamine enda ja teiste vastu.

Põhifookus: mina õiguste ja kohustuste teostajana, märkajana, sekkujana

Teema olulisus: Õppija teab, millised on peamised inimõigused (sh lapse õigused) ning kus need on sätestatud. Oskab märgata vägivalda ja kuritarvitamist enda ümber ning tunneb lihtsamaid sekkumise võtteid/võimalusi. Analüüsib oma lähiümbrust märgates puudusi väärkas käitumises inimeste vahel ning oskab välja pakkuda lahendusi selliste olukordade ennetamiseks, lahendamiseks. Mõistab, et elu toob kaasa kriise, kuid teab, et nendeks on võimalik valmistuda. Teab, mida enda ja lähedaste kaitsmiseks peab kriisiolukordades esmajoones tegema ja kuhu abi saamiseks pöörduma. Arutleb, millal muutub sõna ohtlikuks ja kust läheb sõnavabaduse piir. Teema avamisel on oluline roll väärtuskasvatusel (võrdõiguslikkus, märkamine, hoolivus, austus, vastutus).

Õpitulemused:	Õppesisu, õppija tegevused:
<p>Õpilane</p> <ul style="list-style-type: none"> ● toob näiteid erinevatest võimalustest, kuidas käituda demokraatia põhimõtteid järgides; ● toob näiteid oma õigustest ja kohustustest koolis, perekonnas ja ühiskonnas, selgitades õiguste ja kohustuste omavahelisi seoseid; ● märkab diskrimineerimist ja oskab analüüsida konkreetset juhtumit ning pakkuda välja lahendusi; ● toob näiteid stereotüüpide, vaenukõne ja sallimatuse kohta ning mõistab nende ohtu ühiskonnale; ● seostab demokraatiat inimõiguste kaitsega. 	<p>Inimõigused meie igapäevaelus, riigi ja üksikisiku roll nende tagamisel, inimõiguste rikkumise ärahoidmine. ÜRO inimõiguste ülddeklaratsioon ja selle kasutamine.</p> <p>Õiguste ja kohustuste, vabaduste ja vastutuste seose kirjeldamine. Töö põhiseadusega.</p> <p>Inimkaubandus, tööorjus, UNICEFI tegevus, lastekaitse, rahvusvahelised probleemid.</p> <p>Kodakondsus, kodanikuõigused ja kohustused.</p> <p>Töö põhiseadusega, juhtumianalüüsid, inimõiguste rikkumine tänapäeva maailmas - konkreetsete näidete toomine meediast.</p>
<p>Põhimõisted: põhiõigused, inimõigused, kodakondsus, kodanikuõigused, universaalsed õigused, lapse õigused, kohustused, privileegid, vastutus, diskrimineerimine, inimkaubandus</p>	

5. DEMOKRAATLIK RIIK JA VALITSEMINE – kuidas demokraatlikud väärtused aitavad tagada kodanike heaolu ning õigusriigi toimimist.

5.1 Teema: DEMOKRAATIA TOIMIMINE IGAPÄEVASES ELUS

Põhifookus: demokraatlik otsustusprotsess kogukonnas ja selles osalemine

Teema olulisus: Õppija teab, millised on demokraatia aluspõhimõtted ja väärtused osates märgata demokraatia toimimist või selle puudumist nii oma suhtlusringis, perekonnas, koolis kui ka laiemalt kogukonna ja ühiskonna tasandil. Väärtustab demokraatliku otsustusprotsessi teades, milline on üldiselt vabade valimiste protseduur ning millistest põhimõtetest see lähtub. Saab aru, miks on oluline teadlik hääletamine ja maailmavaatelistele eelistuste omamine.

Tunneb huvi ühiskonnas toimuva vastu ning saab aru, kuidas riigis või kogukonnas langetatavad otsused võivad mõjutada tema tulevikku. Tunneb demokraatlike sekkumisvõimalusi otsustusprotsessidesse (nt: allkirja andmine petitsioonile või rahvaalgatusele; osalemine miitingutel ja marssidel; toodete teadlik boikoteerimine; streikimine; ühiskonnakriitika avaldamine; osalemine erakonna tegevuses; hääletamine valimistel ja referendumitel). Väärtustab ja oskab rakendada demokraatliku käitumist s.h arutelukultuuri rühmas. Õpe saab toetada koolidemokraatia edendamist nt läbi kooli kaasava eelarvestamise, õpilasesinduse tegevuse koolielu korraldamisel, noortevolikogude tegevuse jms.

Põhifookus: demokraatia ohud – korruptsioon demokraatliku ühiskonna õõnestajana

Teema olulisus: Õppija teab, et demokraatia toimimine pole iseenesest mõistetav, vaid eeldab demokraatlike reeglite väärtustamist ja rakendamist igal elu tasandil (perekonnas, koolis, avalikus elus, valitsemises). Saab aru, milles seisneb korruptsiooni probleemi tõsidus mõistes, et korruptsiooni levik suurendab ebavõrdsust ühiskonnaliikmete vahel ning toob kaasa poliitilise ja majandusliku ebastabiilsuse ning õigusriigi kao. Suudab arutleda isiklik kasu vs ühiskondlik kasu teemal. Oskab reageerida õiguspäraselt? ebaausat käitumist märgates. Teema avamisel on oluline roll väärtuskasvatusel (ausus, vastutus, õiglus, võrdõiguslikkus, demokraatia, õiguspõhisus, solidaarsus).

Õpitulemused:

Õpilane

- selgitab näidete abil võimude lahususe põhimõtet;
- loetleb demokraatliku ühiskonna tunnuseid, selgitab, mille poolest erinevad demokraatlik ühiskond ja diktatuur;

Õppesisu, õppija tegevused:

Demokraatliku ja mittedemokraatliku ühiskonna erinevused.
Demokraatliku valitsemise põhijooned: võimuorganite valitavus ja aruandlus, võimude lahusus ja tasakaal.

Õigusriik. Kohus. Õigussüsteem. Eesti kohtusüsteem. Õigusaktide kasutamine. Alaealiste õiguslik vastutus.

- toob näiteid erinevatest võimalustest, kuidas käituda demokraatia põhimõtteid järgides;
- teab, mis on õigusriik, ja selgitab selle toimimise põhimõtteid;
- nimetab põhiseaduse abil kohaliku omavalitsuse peamisi ülesandeid;
- teab võimalusi, kuidas nii kodanikud kui mittekodanikud saavad mõjutada ühiskonna toimimist;
- analüüsib enda võimalusi kogukonna elu ning kohaliku omavalitsuse poliitika kujundamisel

Demokraatlikus ühiskonnas kehtivad reeglid (nt pluralism, kaasamine, vähemusega arvestamist, igäihe võrdsus seaduse ees); demokraatia põhimõtete järgi käitumine; demokraatia ja autokraatia eristamine, demokraatliku, autoritaarse ja totalitaarse ühiskonna põhijoonte võrdlemine.

Uurimuslik õpe. Millised vabaihendused tegutsevad kodukandis. Milliseid ühiskondlikke probleeme nimetatud kodanikuorganisatsioonid leevendada aitavad? Millised esimese sektori institutsioonid nendesamade probleemidega kokku puutuvad? Kui märgatavad on nimetatud organisatsioonid kogukonna?

Põhimõisted: osalusdemokraatia, otsedemokraatia, esindusdemokraatia, referendum, vabad valimised, üldised valimised, ühetaolised valimised, valimissüsteem, hääleõigus, hääletamine, eelhääletamine, valimiskünnis, streikimine.

5. DEMOKRAATLIK RIIK JA VALITSEMINE – kuidas demokraatlikud väärtused aitavad tagada kodanike heaolu ning õigusriigi toimimist.

5.2. Teema: EESTI VALITSEMISKORD – kuidas rakendub võimude lahususe ja tasakaalu põhimõtte ellu ning millised on kodaniku võimalused poliitika kujundamisel osaleda.

Põhifookus: demokraatliku riigi toimimine (sh EL kontekstis)

Teema olulisus: Õppija mõistab, milles seisneb võimude lahususe printsiip ning miks ja kuidas seda demokraatlikus ühiskonnas rakendatakse. Oskab eristada võimu harusid saades aru nende ülesannete erinevustest, kuid samas omavahelisest vastastikusest seotusest. Nimetab (põhiseaduse abil) põhiseaduslike institutsioonide: Riigikogu, Vabariigi Valitsuse, Vabariigi Presidendi, kohaliku omavalitsuse ja kohtute peamisi ülesandeid. Teab, et Eesti kuulub Euroopa Liitu, mille juhtimisel rakendatakse samuti võimude lahususe printsiipe, oskab esitada selle kohta näiteid. Teab, et avaliku sektori asutused tagavad riigi toimimise osates tuua näiteid mõnedest riigi ülesannetest. Saab aru kuidas õigusriigis toimub kokkulepitud reeglite kehtestamine ja muutmine.

<p>Õpitulemused:</p> <p>Õpilane</p> <ul style="list-style-type: none"> • selgitab näidete abil võimude lahususe põhimõtet; • loetleb demokraatliku ühiskonna tunnuseid, selgitab, mille poolest erinevad demokraatlik ühiskond ja diktatuur; • toob näiteid erinevatest võimalustest, kuidas käituda demokraatia põhimõtteid järgides; • teab, mis on õigusriik, ja selgitab selle toimimise põhimõtteid; • nimetab põhiseaduse abil kohaliku omavalitsuse peamisi ülesandeid; • teab võimalusi, kuidas nii kodanikud kui mittekodanikud saavad mõjutada ühiskonna toimimist; • analüüsib enda võimalusi kogukonna elu ning kohaliku omavalitsuse poliitika kujundamisel 	<p>Õppesisu, õppija tegevused:</p> <p>Põhiseadus. Põhiseaduslikud institutsioonid. Riigikogu koosseis ja ülesanded. Valitsuse moodustamine ja ülesanded. Vabariigi President. Kontrollorganid: õiguskantsler, riigikontroll.</p> <p>Kodakondsus. Eesti kodakondsuse saamise tingimused. Kodanikuõigused ja -kohustused. Euroopa Liidu liikmesriikide kodanikud, kodakondsuseta isikud ning kolmandate riikide kodanikud, nende õigused ja kohustused Eestis.</p> <p>Erakonnad. Erakonna ülesanded demokraatlikus riigis. Eesti parlamendierakonnad.</p> <p>Valimised. Valimiste üldine protseduur. Kandidaadid ehk valitavad ja hääletajad ehk valijad; nende rollid. Valimiskampaania. Teadlik hääletamine. Eesti Euroopa Liidu liikmena.</p>
<p>Põhimõisted: õigusriik, võimude lahusus, seadusandlik võim, täidesaatev võim, kohtuvõim, põhiseaduslik institutsioon, Riigikogu, Vabariigi Valitsus, President, õiguskantsler, riigikontroll, kohalik omavalitsus, kohus, EL Parlament, EL Komisjon, EL Ülemkogu, ministerium, riigiamet, põhiseadus, menetlus</p>	

6. Teema: KODANIKUÜHISKOND – mida annab vabakonnas osalemine ning kuidas rahva tahet maksma panna.
Põhifookus: osalemise tahte tekitamine

Teema olulisus: Õppija mõistab, milline on kodanikuühiskonna roll demokraatia tagamisel ning, millised on vabaihenduste eesmärgid ja toimimise põhimõtted. Saab aru, millised probleeme aitab vabakond kogukonnas ja laiemalt ühiskonnas lahendada ning oskab näha võimalusi, milliseid annab vabaihendustes või nende algatustes osalemine. Õppekeskmeks võiks olla õppijate praktiline suunamine mingi algatuse loomisele kogukonnas või kaasalöömine mõne kodanikuorganisatsiooni tegemistest nt läbi kogukonnapraktika, kooli kaasava eelarvestamise, õpilasomavalitsuse tegevuse vms. Õpe peaks kaasa aitama väärtuskavatusse edendamisele (nt: hoolivus, vabadus, demokraatia, ettevõtlikkus, kultuuriline mitmekesisus, keskkonna jätkusuutlikkus, solidaarsus, vastutustundlikkus).

Õpitulemused:	Õppesisu, õppija tegevused:
<p>Õpilane</p> <ul style="list-style-type: none"> • analüüsib enda võimalusi kooli ja kogukonna elu ning kohaliku omavalitsuse poliitika kujundamisel; • toob näiteid erinevatest võimalustest, kuidas käituda demokraatia põhimõtteid järgides; • teab ja väärtustab kodanikuühiskonna võimalusi korraldada elu kodukohas, piirkonnas, riigis ja rahvusvaheliselt. 	<p>Kodanikuühiskonna olemus ja põhijooned. Vabaihendused ja MTÜd. Kirik ja usuühendused.</p> <p>Kodanikuosalus ja kodanikualgatus. Kodanikuajakirjandus. Vabatahtlik tegevus, kaasatus ühendustesse ja organisatsioonidesse.</p> <p>Noorte osalusvõimalused. Õpilasomavalitsus ja õpilasorganisatsioonid. Noorteprojektid. Käitumine kriisioludes.</p>
<p>Põhimõisted: kodanikuühiskond, vabakond, huvirühmad, erakond/partei, arengu-/humanitaarabi; rahvaalgatus, streik</p>	

7. Teema: MAJANDUS – milline on riigi roll majanduse reguleerimisel, kuidas olla ise ettevõtlik, saada hakkama (töö)туру kontekstis ning olla rahatark.

7.1. Turumajanduse olemus ja riigi roll selles

Põhifookus: kuidas tekib ühiskonnas tulu ning mõistab, kuidas toimib heaoluriik. Teab, millised on põhimõtted, mille alusel riik tulu ümber jagab.

Teema olulisus: Õppija teab, kuidas tekib ühiskonnas tulu ning millistel alustel heaoluühiskonnas tulusid ümber jaotatakse mõistes, miks on tähtis ühiskonna sotsiaalse õigluse loomisele kaasa aitamine. Teab, mis on sotsiaalne ettevõtlus, ja toob näiteid selle võimalustest. Saab aru, et maailmakaubandussüsteemis on osalejad vastastikusel sõltuvusel. Teab, et õiglase kaubandus võimaldab nii tarbijal kui tootjal panustada õiglasema süsteemi loomisesse. Mõistab, millest sõltuvad riigi tulud ning millised kohustused on riigil. Väärtustab ausat maksumaksmist ja mõistab maksude vajalikkust ühiskonna toimimiseks.

Õpitulemused: Õpilane	Õppesisu:
<ul style="list-style-type: none"> ● kirjeldab erinevate majandussüsteemide (turumajandus, käsumajandus, traditsiooniline majandus) iseloomulikke tunnuseid; ● teab maksude vajalikkust ühiskonna toimimisel, eristab otseseid ja kaudseid makse; ● analüüsib vabalt valitud näidete põhjal inimeste tarbimiskäitumist; ● selgitab liigtarbimise põhjusi ja mõju üksikisikule, ühiskonnale ja keskkonnale. 	<p>Turumajanduse põhijooned. Nõudmine ja pakkumine. Konkurents. Tootlikkus ja kasum.</p> <p>Ettevõtluse vormid: aktsiaselts (AS), osäühing (OÜ), füüsilisest isikust ettevõtja (FIE). Ettevõtluse roll ühiskonnas.</p> <p>Ressursside jagunemine maailmas. Riigi roll majanduses: plaanimine ja regulatsioon.</p> <p>Riigieelarve. Maksud, maksustamise põhimõtted. Tulude ümberjagamine.</p> <p>Ühishüved ja sotsiaalne turvalisus. Aus maksumaksmine.</p> <p>Sotsiaaltoetused ja sotsiaalkindlustus.</p>
<p>Põhimõisted: ressurss, majandussüsteem, vaba turg, monopol, osäühing, riigieelarve, otsesed maksud, kaudsed maksud, tuludeklaratsioon, sotsiaalne ettevõtlus, õiglase kaubandus, ühishüvis</p>	

7. Teema: MAJANDUS – milline on riigi roll majanduse reguleerimisel, kuidas olla ise ettevõtlik, saada hakkama (töö)turul kontekstis ning olla rahatark.

7.2. Tööturg

Põhifookus: noored ja täiskasvanud tööturul

Teema olulisus: Õppija mõistab, millistest reeglitest lähtutakse töösuhte loomisel. On teadlik riskidest, mis noori tööturule sisenedes võivad puudutada. Teema avamine peaks noore vaatest olema väga praktiline hõlmates endast näiteid CV loomisest, töölabirääkimise simulatsioonist, töölepingu koostamisest jms.

Õpitulemused:	Õppesisu, õppija tegevused:
<p>Õpilane</p> <ul style="list-style-type: none"> • analüüsib valitud erialal tegutsemise võimalusi, lähtudes eriala spetsiifikast ja tuues esile palgatöötajana ja ettevõtjana tegutsemise erisused; • analüüsib oma võimalusi tulevase töötajana ja ettevõtjana ning kavandab edasist haridusteed lähtuvalt oma huvidest ja võimetest ning ühiskondlikest teguritest. 	<p>Tööturg. Tööturu mõiste. Tööandja ja töövõtja rollid töösuhetes.</p> <p>Tööõigus. Hõivepoliitika, tööturu meetmed tööandjaile ja tööotsijaile.</p> <p>Erinevast soost, erineva haridustaseme ning töö- ja erialase ettevalmistusega inimesed tööturul. Diagrammide analüüs</p> <p>Noorte tööturu andmetega tutvumine Statistikaameti kodulehelt. Tööintervjuu simulatsioon AI-tehnoloogiat kasutades</p> <p>Elukestva õppe tähtsus pikaajalises toimetulekus.</p>
<p>Põhimõisted: tööturg, tööandja, töövõtja, brutopalk, netopalk, tööleping, ümbrikupalk, CV</p>	

7. Teema: MAJANDUS – milline on riigi roll majanduse reguleerimisel, kuidas olla ise ettevõtlik, saada hakkama (töö)turul kontekstis ning olla rahatark.

7.3. Isiklik toimetulek ja arukas tarbimine

Põhifookus: oma kulude ja tulude teadlik planeerimine

Teema olulisus: Õppija teab, kuidas planeerida vastutustundlikult oma rahaasju. Mõistab, millised ohud võivad kaasneda laenamise või investeerimisega, oskab neid seostada mõjutamise ning infokorratuse ohtudega. Mõistab, mida tähendab finantsiline vastutus ja kuidas võtta arukalt riske. Oskab koostada oma kuludest/tuludest lähtuvat eelarvet seostades seda aruka tarbimisega. Õppes peaks kasutama palju praktilisi tegevusi, külalistunde jms.

Õpitulemused:	Õppesisu, õppija tegevused:
<p>Õpilane</p> <ul style="list-style-type: none"> • analüüsib vabalt valitud näidete põhjal inimeste tarbimiskäitumist; • selgitab liigtarbimise põhjusi ja mõju üksikisikule, ühiskonnale ja keskkonnale; 	<p>Isiklik majanduslik toimetulek. Eesmärkide seadmine ja ressursside hindamine. Isiklik eelarve.</p> <p>Videode vaatamine (5 sammu korras rahaasjadeni) teemal, kuidas planeerida rahaasju ja kuidas koostada isiklikku eelarvet. Isiklik eelarve koostamine. Arutlev vestlus klassiga, mis on eelarve koostamise juures keeruline. Kuu aja pärast analüüs, kuidas õnnestus eelarvest kinnipidamine.</p> <p>Säästmine ning investeerimine. Laenamine.</p> <p>Tarbijakäitumine, säästlik ja õiglane tarbimine. Tarbijakaitse kaupade ja teenuste turul. Tootemärgistused. Isiklik ettevõtlus.</p>
<p>Põhimõisted: inflatsioon, intress, investeeering, eelarve, tarbijakaitse, tootemärgised, ostujõud</p>	

8. Teema: Eesti ja maailm: kuidas rahvusvaheline olukord Eestit mõjutab ning kuidas väikeriik saab oma huve rahvusvahelistes suhtluses teostada.

Põhifookus: kuidas Eesti oma huve rahvusvahelises suhtluses realiseerib.

Teema olulisus: Õppija mõistab, et Eesti peab arvestama rahvusvahelise olukorra ja rahvusvaheliste suhetega ning, et väikeriigile tagab just rahvusvaheline koostöö ja osalemine rahvusvahelistes organisatsioonides oma huvide parima esindatuse. Õppija teab, mida annab Eestile kuulumine EL ja NATO-sse. Mõistab, miks on väikeriigile oluline, et rahvusvahelistes suhetes järgitaks kokkulepituid reegleid, austatakse inimõiguseid ja demokraatiat.

Õpitulemused:	Õppesisu, õppija tegevused:
<p>Õpilane</p> <ul style="list-style-type: none"> ● analüüsib näidete põhjal suur- ja väikeriikide, naaberriikide, demokraatlike ja mittedemokraatlike riikide vastastikuseid suhteid; ● selgitab riikide koostööd rahvusvahelistes organisatsioonides, toob näiteid; ● teab Euroopa Liidu liikmesriike ja mõistab, miks Euroopa Liidu liikmesriik peab liikmesusest tulenevaid kohustusi täitma; ● toob näiteid Euroopa Liidu kodanike õigustest ja võimalustest, seostades neid enda eluga; ● teab, et Eesti peab arvestama rahvusvahelise olukorra ja rahvusvaheliste suhetega. 	<p>Eesti rahvusvahelistes organisatsioonides. NATO, Euroopa Liit, ÜRO, OECD, Euroopa Nõukogu</p> <p>Uuritakse, millised sündmused tingisid Eestile oluliste rahvusvaheliste organisatsioonide loomise? Millal Eesti ühines nimetatud organisatsioonidega?</p> <p>Õpilased kannavad kontuurkaardile EL liikmesriigid. Otsivad internetist teavet ja märgivad *(tärniga) kaardile riigid, kus on kasutusel euro.</p> <p>Selgitavad mis on Schengeni ala ja toovad näiteid, millist igapäevast kasu see meile annab.</p>
<p>Põhimõisted: Euroopa Liit, EL Parlament, EL Komisjon, Põhja-Atlandi Lepingu Organisatsioon (NATO), ÜRO, euro, diplomaatia, humanitaarabi organisatsioonid</p>	